

Bartosz Rakoczy

Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń

Bartosz.Rakoczy@umk.pl

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8790-2407>

Koniec życia małżonka z perspektywy kanonicznego prawa małżeńskiego

<http://dx.doi.org/10.12775/SIT.2024.007>

Choć kwestia będąca przedmiotem tego artykułu wydaje się z perspektywy kanonicznoprawnej oczywista, to jednak, gdy bliżej się jej przypatrzeć, można dostrzec jej złożoność. Problematyka nie wyczerpuje się jedynie na założeniu, że małżeństwo kanoniczne ważne zawarte istnieje tak długo, aż śmierć nie rozłączy małżonków. Występuje ona co najmniej w kilku różnych ujęciach, i to zarówno z perspektywy prawa materialnego, jak i prawa procesowego.

Stąd też jak najbardziej uzasadnione naukowo jest podjęcie rozważań wskazanych w tytule tego artykułu, ukazując ich złożoność, a także wielowątkowość.

Celem tego artykułu jest zatem przeanalizowanie problematyki końca życia jednego z małżonków w ujęciu kanonicznoprawnym ze szczególnym zaakcentowaniem złożoności i wielowątkowości tejże problematyki. Przeanalizowane zatem zostaną i aspekty materialnoprawne, i aspekty procesowe.

Jak stanowi kan. 1055 CIC¹: „§ 1. Małżeńskie przymierze, przez które mężczyzna i kobieta tworzą ze sobą wspólnotę całego życia, skierowaną ze swej natury do dobra małżonków oraz do zrodze-

¹ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli II PP promulgatus* – tekst polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Pallottinum 1984.

nia i wychowania potomstwa, zostało między ochrzczonej podniesione przez Chrystusa Pana do godności sakramentu. § 2. Z tej racji między ochrzczonej nie może istnieć ważna umowa małżeńska, która tym samym nie byłaby sakramentem”.

Definicja ta była już wielokrotnie i powszechnie analizowana w kanonistyce, stąd nawet tylko pobieżne przywołanie literatury wydaje się niemożliwe. Jednak z punktu widzenia analizowanej problematyki należy wskazać na jeden istotny element definicji pojęcia „wspólnota całego życia”. Kwestia ta ulega normatywnemu sprecyzowaniu w kan. 1141 CIC, stanowiącym, że „małżeństwo zawarte i dopełnione nie może być rozwiązane żadną ludzką władzą i z żadnej przyczyny, oprócz śmierci”.

W kanonistyce praktycznie jednoznacznie wskazuje się, że „w samym pojęciu małżeństwa tkwi nie tylko jego trwałość, ale także dożgonność. Nerozerwalność oznacza tę właściwość ważne zawartego i dopełnionego małżeństwa, która sprawia, że wypływający z niego węzeł małżeński może być rozwiązany tylko przez śmierć jednego z małżonków”².

Analizując z punktu widzenia problematyki ważności małżeństwa kwestię jego nerozerwalności, Waldemar Przyklenk wskazuje, że „wykluczenia nerozerwalności małżeństwa chce więc ten, kto pragnie rozwiązania węzła małżeńskiego, czyli nie chce angażować się w związek dożywotnio. Zdaniem kanonistów tego typu wada zachodziłaby również, gdyby nupturient nie planował zerwania wspólnoty życia za pomocą instytucji prawnych, a jedynie zamierzał faktycznie zerwać pożycie małżeńskie”³.

Na identyczne okoliczności zwraca uwagę Wojciech Góralski, analizujący kwestię małżeństwa kanonicznego całościowo⁴.

W najnowszej literaturze z zakresu prawa kanonicznego zwraca się uwagę, iż „nerozerwalność oznacza, że przez samą naturę związku małżeńskiego małżonkowie pozostają związani dopóty, dopóki żyją, w rzeczywistości chodzi o inny wyraz tej samej całko-

² P.M. Gajda, *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, Tarnów 2016, s. 36.

³ W. Przyklenk, w: *Małżeństwo w Kościele katolickim oraz w czterech religiach niechrześcijańskich (judaizm, islam, hinduizm, buddyzm)*, red. G. Dzierżon, Kraków 2014, s. 26.

⁴ W. Góralski, *Małżeństwo kanoniczne*, Warszawa 2011, s. 213–214.

witości ściśle małżeńskiego oddania, które z innego punktu widzenia jawi się jako jedność”⁵.

Zaznacza się również, że „z tego samego powodu rozwód cywilny nie rozwiązuje małżeńskiego węzła, mimo że tak stanowi cywilna ustawa. Rozwiedzeni nie mogą zatem zawrzeć nowego ważnego małżeństwa, dopóki żyje pierwszy małżonek”⁶.

Problematyka ta była ujmowana identycznie w dawnej kanonistyce, wyrażającej swoje poglądy jeszcze pod rządami poprzednio obowiązującego kodeksu prawa kanonicznego w 1917 r. Franciszek Bączkiewicz zauważał, że nierozzerwalność małżeństwa oznacza dozgonną trwałość węzła małżeńskiego. W konsekwencji węzła małżeńskiego nie mogą rozwiązać ani sami małżonkowie, choćby działali w tym zakresie zgodnie, ani też żadna ludzka władza⁷.

Już tylko pobieżny przegląd poglądów kanonistów na temat nierozzerwalności małżeństwa świadczy jednoznacznie o tym, jak kanonistyka pojmuje i rozumie ową nierozzerwalność, wskazując jednomyślnie, że jedynie śmierć może zakończyć ważne zawarte i dopełnione małżeństwo kanoniczne.

Należy zaznaczyć, że kwestia ta nie stanowi tylko problemu jurydycznego, ale także problem liturgiczny. Trzeba bowiem odróżnić prawne aspekty zawarcia małżeństwa od aspektów liturgicznych. Czym innym jest forma prawna zawarcia małżeństwa, a czym innym forma liturgiczna zawarcia małżeństwa. To, co przede wszystkim jest kojarzone z nierozzerwalnością małżeństwa, dotyczy właśnie formy liturgicznej. Ta bowiem zawiera pytanie kierowane do nupturientów o wytrwanie w małżeństwie aż do końca życia. Jak zauważa Bogusław Nadolski: „struktura samego rytuału jest prosta, konsekwentna, opracowana z myślą, iż będzie stanowić rodzaj modelu dla rytuałów krajowych czy regionalnych.

Obejmuje ona:

- rytm wejścia – przyjęcia narzeczonych,
- liturgię słowa,

⁵ D. Cenalmor, J. Miras, *Prawo kanoniczne*, Warszawa 2022, s. 406.

⁶ J. Hervada, w: *Kodeks prawa kanonicznego. Komentarz*, red. P. Majer, Kraków 2011, s. 781.

⁷ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne*, t. 2, Kraków 1933, s. 47.

- skrutynium pary młodych dotyczące wolności od przymusu, dobrowolności zawierania małżeństwa, gotowości podjęcia wspólnego życia aż do śmierci oraz bonum prolis (potomstwa) [...]”⁸.

Koniec życia małżonka jest zatem łączony w kanonistyce z jedyną przyczyną rozwiązującą ważnie zawarte i dopełnione małżeństwo⁹. Koniec życia małżonka stanowi zatem dla kanonistyki przyczynę rozwiązania węzła małżeńskiego. W tym też kontekście właśnie z rozwiązaniem małżeństwa ważnie zawartego i dopełnionego wiąże się koniec życia małżonka.

Jednak problematyka końca życia małżonka w kanonicznym prawie małżeńskim nie wyczerpuje się jedynie na kwestii rozwiązania poprzez owo zdarzenie prawne małżeństwa kanonicznego. Problem końca życia małżonka występuje w kanonicznym prawie małżeńskim jeszcze w dwóch aspektach.

Pierwszy z nich dotyczy wprowadzie rozwiązania węzła małżeńskiego na skutek śmierci współmałżonka, niemniej jednak wiąże się z jedną z przeszkód prawa kanonicznego do zawarcia małżeństwa, jaką jest przeszkoda małżonkobójstwa¹⁰.

Drugi z nich dotyczy już *stricte* aspektów procesowych, albowiem prawodawca kościelny przewidział szczególne postępowanie w sprawach małżeńskich – postępowanie o stwierdzenie zgonu współmałżonka.

Problematyka końca życia współmałżonka nie wyczerpuje się zatem w prawie kanonicznym tylko w rozwiązaniu małżeństwa ze względu na to zdarzenie prawne.

Koniec życia małżonka, a ściślej okoliczności, jakie doprowadziły do końca życia małżonka, stanowią także przedmiot regulacji w kan. 1090 CIC, który stanowi, że: „§ 1. Kto ze względu na zawarcie małżeństwa z określoną osobą zadaje śmierć jej współmałżonkowi lub własnemu, nieważnie usiłuje zawrzeć to małżeń-

⁸ B. Nadolski, *Liturgika. III – Sakramenty, Sakramentalia, Błogosławieństwa*, Poznań 2012, s. 298.

⁹ Zob. bliżej K. Dullak, *Śmierć elementem sprawczym rozwiązania węzła małżeńskiego*, „Prawo Kanoniczne” 2019, z. 2, s. 133–156.

¹⁰ Por. W. Góralski, *Przeszkoda występku*, w: *Przeszkody małżeńskie w prawie kanonicznym*, red. W. Góralski, Warszawa 2016, s. 349–389.

stwo. § 2. Nieważnie również usiłują zawrzeć małżeństwo ci, którzy poprzez fizyczny lub moralny współudział spowodowali śmierć współmałżonka”.

Przepis ten reguluje jedną z dwunastu przeszkód małżeńskich, przewidzianych w prawie kanonicznym, która jest określana jako przeszkoda małżonkobójstwa. Jak podkreśla Piotr M. Gajda: „początkowo jej źródłem było cudzołóstwo, karane publiczną pokutą, która zabraniała zawarcia nowego małżeństwa i pożycia w już istniejącym; potem cudzołóstwo połączone z małżonkobójstwem lub z obietnicą czy usiłowaniem zawarcia małżeństwa. [...] Obecnie źródłem tej przeszkody jest tylko małżonkobójstwo”¹¹. Jak podkreśla się w kanonistyce, przeszkoda ta przechodziła ewolucję i początkowo obejmowała inne zdarzenia prawne, które powodowały jej zaistnienie. *De lege lata* przeszkoda ta obejmuje jedynie małżonkobójstwo. U podstaw sformułowania takiej przeszkody leży jedna z podstawowych cech małżeństwa kanonicznego, która była już analizowana wyżej, a mianowicie jego nierozzerwalność. Węzeł małżeński w małżeństwie dopełnionym ulega rozwiązaniu jedynie na skutek śmierci jednego ze współmałżonków.

Przeszkoda małżonkobójstwa ma więc wysublimowany i wyrafinowany charakter. Osoby objęte taką przeszkodą mają bowiem świadomość nierozzerwalności małżeństwa, które może zakończyć jedynie śmierć współmałżonka. Mając zły zamiar, doprowadzają do takiej sytuacji, kiedy węzeł małżeński rzeczywiście ulega rozwiązaniu, tyle tylko, że śmierć współmałżonka została wywołana przez drugiego współmałżonka właśnie dla rozwiązania węzła małżeńskiego.

Słusznie zatem zauważa się w kanonistyce, że istotnym elementem tej przeszkody jest to, iż współmałżonek nią objęty w żaden sposób nie może odnieść jakichkolwiek korzyści z tego, co uczynił lub do czego się pośrednio przyczynił¹².

Co istotne, w wyniku małżonkobójstwa rzeczywiście dochodzi do rozwiązania węzła małżeńskiego. Dla zaistnienia tego bowiem

¹¹ P.M. Gajda, op.cit., s. 118.

¹² J.P. Beal, w: *New Commentary on The Code of Canon Law*, red. J.P. Beal, J.A. Coriden, T.J. Green, New York–Mahwah 2000, s. 1291–1292.

skutku prawnego okoliczności i przyczyny śmierci współmałżonka nie mają znaczenia. Zatem małżonkobójca mógłby formalnie zawrzeć małżeństwo, albowiem nie jest już związany przeszkodą węzła małżeńskiego. Co jednak ważne, do powstania tego skutku dochodzi w sposób niegodziwy. Naruszona bowiem zostaje świętość małżeństwa¹³.

Prawodawca kościelny słusznie zatem obejmuje takie osoby przeszkodą małżeńską, wskazując, że pomimo rozwiązania węzła małżeńskiego osoba taka nie może zawrzeć kolejnego małżeństwa. W kanonistyce wskazuje się, że przeszkoda ta chroni dwa dobra – życie współmałżonka, które jest dobrem samo w sobie niezależnie od istnienia małżeństwa, i wreszcie świętość małżeństwa¹⁴. W przypadku pierwszego dobra, które jest chronione za pomocą tego kanonu, w grę wchodzi życie współmałżonka. Prawodawca kościelny pozostaje konsekwentny w uznawaniu, że małżeństwo kanoniczne jest wspólną relacją współmałżonków, której jednym z podstawowych celów jest ich dobro wspólne. Małżonkobójstwo pozostaje w oczywistej sprzeczności z tym podstawowym celem małżeństwa, i to w najwyższym stopniu zanegowania tego celu.

Z kolei w przypadku drugiego z dóbr, które jest chronione w ramach tej przeszkody, prawodawca kościelny również pozostaje konsekwentny. W prawie kanonicznym małżeństwo nie jest instytucją zaliczaną do prawa prywatnego, ale jest instytucją prawa publicznego. Oznacza to szczególną troskę prawodawcy kościelnego nie tylko o samych małżonków jako takich, ale również o małżeństwo jako dobro samo w sobie. Nie ulega wątpliwości, że małżonkobójstwo jest naruszeniem tego dobra.

Jak zauważa się w kanonistyce, przeszkoda ta może wystąpić w różnych wariantach. Obejmuje bowiem osoby, które bezpośrednio doprowadziły do śmierci, jak i osoby, które przyczyniły się do śmierci choćby pośrednio. Zaznacza się także, że przeszkodą tą objęte są osoby, które przyczyniły się bezpośrednio lub pośrednio

¹³ *Codice di diritto canonico commentato*, wyd. 3, Milano 2009, s. 888.

¹⁴ A.B. Poveda, *Código de derecho canónico. Edición bilingüe, fuentes y comentarios de todos los cánones*, wyd. 10, Valencia 2002, s. 490–491.

do śmierci swojego współmałżonka, również do śmierci współmałżonka innej osoby¹⁵.

W istocie zatem przeszkoda ta ma pojemny charakter, jeżeli chodzi o stany faktyczne, które są nią objęte. Obejmuje bowiem zarówno działania bezpośrednie, jak i działania pośrednie. Ponadto obejmuje zarówno działania pośrednie i bezpośrednie podejmowane wobec własnego współmałżonka, jak i działania pośrednie i bezpośrednie podejmowane wobec współmałżonka drugiej osoby.

W literaturze zauważa się również, że przeszkoda ta zaistnieje, jeżeli łącznie spełnione zostaną trzy przesłanki: przynajmniej jedna ze stron musi być katolikiem; przynajmniej jedna ze stron musi pozostawać w ważnie zawartym małżeństwie kanonicznym; męzbójstwo musi być dokonane¹⁶.

Należy zaznaczyć, że od przeszkody tej istnieje możliwość udzielenia dyspensy. Przeszkoda ta pochodzi bowiem wyłącznie z prawa kościelnego. Jak jednak wynika z kan. 1078 CIC: „§ 1. Ordynariusz miejsca może swoich podwładnych gdziekolwiek przebywających oraz wszystkich aktualnie przebywających na własnym jego terytorium dyspensować od wszystkich przeszkód z prawa kościelnego, z wyłączeniem tych, od których dyspensacja jest zarezerwowana Stolicy Apostolskiej. § 2. Stolicy Apostolskiej jest zarezerwowana dyspensacja: 1. od przeszkody wynikającej ze święceń lub z wieczystego ślubu publicznego czystości, złożonego w instytucie zakonnym na prawie papieskim; 2. od przeszkody występku, o której w kan. 1090”.

W kanonistyce podkreśla się jednak, że Stolica Apostolska, dla której zarezerwowana jest dyspensacja od tej przeszkody, nie zwykła była jej udzielać. Natomiast w przypadkach, kiedy przeszkoda ma charakter publiczny, Stolica Apostolska nie udziela dyspensy¹⁷.

Wreszcie koniec życia współmałżonka jest przedmiotem regulacji kanonicznego prawa małżeńskiego procesowego. Ujęcie tej pro-

¹⁵ J.I. Bañares, w: *Exegetical Commentary on The Code of Canon Law*, t. III/2, red. Á. Marzoa, J. Miras, R. Rodríguez-Ocaña, Montreal–Chicago 2006, s. 1290–1291.

¹⁶ *Ibidem*, s. 1291.

¹⁷ *Commento al Codice di Diritto Canonico*, red. P.V. Pinto, Città del Vaticano 2001, s. 646.

blematyki również w ramy prawa procesowego jest efektem znaczenia, jakie prawodawca kościelny nadaje instytucji małżeństwa. Jak wyżej już wskazywano, małżeństwo w prawie kanonicznym jest nie tylko prywatną sprawą osób je zawierających, ale także, a może przede wszystkim, jest to instytucja prawa publicznego.

Rozwiązanie węzła małżeńskiego w małżeństwie ważnie zawartym i dopełnionym możliwe jest jedynie na skutek śmierci jednego ze współmałżonków. Do tej pory rozważono materialnoprawne aspekty końca życia współmałżonka i jego skutki dla prawa kanonicznego.

Z uwagi na to, że tylko śmierć rozwiązuje ważnie zawarte i dopełnione małżeństwo, do tej okoliczności, powodującej tak daleko idący skutek, prawodawca kościelny przywiązuje dużą wagę.

Istnieją jednak okoliczności, które nie pozwalają jednoznacznie rozstrzygnąć, czy rzeczywiście doszło do śmierci współmałżonka. W tego typu sytuacjach prawodawca kościelny przewiduje odrębne postępowanie, którego celem jest ustalenie, czy rzeczywiście doszło do śmierci współmałżonka.

Celem tego postępowania jest ustalenie tejże właśnie okoliczności z uwzględnieniem świadomości skutków prawnych, jakie pociąga za sobą śmierć współmałżonka.

Prawodawca kościelny reguluje cztery odrębne postępowania, jeżeli chodzi o małżeństwo kanoniczne: postępowanie o stwierdzenie nieważności małżeństwa kanonicznego, postępowanie o separację, postępowanie o rozwiązanie węzła małżeńskiego w przypadku małżeństwa ważnie zawartego, ale niedopełnionego (*matrimonium ratum non consummatum*) i wreszcie najistotniejsze z analizowanego punktu widzenia – postępowanie o domniemaną śmierć współmałżonka. Podstawą jest kan. 1707 CIC, stanowiący, że: „§ 1. Ilekroć śmierć współmałżonka nie może być potwierdzona autentycznym dokumentem kościelnym lub świeckim, drugi małżonek nie jest wolny od węzła małżeńskiego, chyba że biskup diecezjalny wydał deklarację o domniemanej śmierci. § 2. Biskup diecezjalny może wydać deklarację, o której w § 1, tylko wtedy, jeżeli po przeprowadzeniu odpowiednich dochodzeń z zeznań świadków, z rozgłosu albo z poszlak osiągnie moralną pewność o śmierci

współmałżonka. Sama nieobecność współmałżonka, nawet długotrwała, nie wystarcza. § 3. W wypadkach niepewnych i skomplikowanych biskup winien zasięgnąć rady Stolicy Apostolskiej”.

W tym zakresie obowiązuje także Instrukcja Świętego Oficjum z dnia 13 maja 1869 r. *Instructio ad probandum obitum alicuius coniugis Matrimoniale Vinculo*¹⁸. Jest to jedyny przepis prawa procesowego, który dotyczy tego postępowania. Należy podkreślić, że reforma małżeńskiego prawa procesowego dokonana przez papieża Franciszka w Liście Apostolskim motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus* nie objęła tego postępowania¹⁹.

Postępowanie to może być prowadzone jedynie wtedy, gdy śmierć współmałżonka nie może być potwierdzona autentycznym dokumentem kościelnym lub świeckim. W literaturze wskazuje się też, że w istocie problem domniemanej śmierci współmałżonka ma znaczenie jedynie wtedy, gdy pozostały przy życiu małżonek jest w ogóle zainteresowany zawarciem kolejnego małżeństwa kanonicznego. Dopóki takiej woli nie przejawia, dopóty ten problem nie istnieje²⁰.

Jak wynika z tego przepisu, formalnym warunkiem uznania, że żyjący współmałżonek jest wolny od węzła małżeńskiego, jest istnienie autentycznego dokumentu bądź to świeckiego, bądź to kościelnego potwierdzającego śmierć współmałżonka²¹.

W doktrynie odróżnia się jednak sytuację, gdy dokument taki nigdy nie został sporządzony, od sytuacji, gdy został sporządzony, ale zaginął²². W istocie efekt jest ten sam, albowiem nie można potwierdzić śmierci współmałżonka autentycznym dokumentem świeckim lub kościelnym, niemniej jednak inaczej rozkładają się zagadnienia ciężaru dowodu. Właściwie o ciężarze dowodu można mówić jedynie w tym drugim przypadku. Trudno bowiem dowodzić istnienia dokumentu, który nigdy nie powstał.

¹⁸ „Acta Apostolicae Sedis” 1910, s. 199 i n.

¹⁹ Zob. bliżej m.in. S. Świaczny, *Rozwiązanie małżeństwa i stwierdzenie nieważności małżeństwa w sądach kościelnych po reformie papieża Franciszka*, Warszawa 2016.

²⁰ *Codice di diritto canonico*, s. 1322.

²¹ Por. K. Mikołajczuk, *Uznanie za zmarłego a możliwość zawarcia nowego małżeństwa*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2013, t. 23, nr 2, s. 93–120.

²² *Código de Derecho Canónico. Edición bilingüe, fuentes y comentarios de todos los cánones*, red. A. Benlloch Poveda, Valencia 1993, s. 732.

Z uwagi na digitalizację dokumentów świeckich, w tym i aktów stanu cywilnego, praktycznie problem zaginięcia dokumentu jest już tylko problemem o znaczeniu historycznym. Jeżeli chodzi o Polskę, to również powstanie takiego dokumentu świeckiego wydaje się mieć wymiar jedynie teoretyczny.

Należy podkreślić, że nie ma znaczenia, czy chodzi o dokument kościelny, czy też o dokument świecki. Prawodawca kościelny zrównuje oba te rodzaje dokumentów, jeżeli chodzi o ich moc dowodową. Istotne jest jedynie to, aby dokument miał charakter autentyczny²³. Pojęcie dokumentu autentycznego nie występuje na płaszczyźnie prawa polskiego. Należałoby raczej wskazać na dokument oryginalny, względnie dokument urzędowy.

W przypadku prawa polskiego takim dokumentem, o którym mowa w analizowanym przypadku, jest akt zgonu lub przynajmniej karta zgonu. Trzeba jednak pamiętać, że zgodnie z art. 3 ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. Prawo o aktach stanu cywilnego²⁴: „akty stanu cywilnego stanowią wyłączny dowód zdarzeń w nich stwierdzonych; ich niezgodność z prawdą może być udowodniona jedynie w postępowaniu sądowym”. Identyczną funkcję będą pełniły postanowienia sądu o uznaniu za zmarłego, jak również o stwierdzeniu zgonu.

Pojęcie dokumentu autentycznego odnosi się także do prawa kanonicznego. Sam prawodawca kościelny nie definiuje jednak tego pojęcia. Niemniej należy mieć na względzie kan. 483 i 484 CIC, stanowiące, że: „Kan. 483 – § 1. Oprócz kanclerza można ustanowić innych notariuszy. Sporządzone przez nich lub podpisane pismo nabiera charakteru urzędowego. Mogą być mianowani do jakichkolwiek czynności albo tylko do czynności sądowych, albo jedynie do określonej sprawy bądź czynności. § 2. Kanclerz i notariusze winni być osobami o nieposzlakowanej opinii i ponad wszelkim podejrzeniem. W sprawach, w których opinia kapłana może być narażona na niebezpieczeństwo, notariuszem winien być kapłan. Kan. 484 – Zadaniem notariuszy jest: 1. spisywać akta i sporzą-

²³ R. Sztuchmiller, *Stwierdzenie domniemanej śmierci współmałżonka*, „Ius Matrimoniale” 2002, z. 7, s. 151–168.

²⁴ Tekst jednolity: Dz.U. z 2022 r. poz. 1681.

dzać dokumenty dotyczące dekretów, rozporządzeń, zobowiązań albo innych aktów wymagających ich udziału; 2. wiernie redagować na piśmie to, co się dzieje, i składać pod tym swój podpis, zaznaczając miejscowość, dzień, miesiąc i rok; 3. osobom, które prawnie o to proszą, udostępniać z regestrów akty lub dokumenty – z zachowaniem tego, co należy przestrzegać – oraz poświadczać ich autentyczne odpisy”²⁵.

Jeżeli któryś z tak zdefiniowanych dokumentów nie potwierdza śmierci współmałżonka, to ten ze współmałżonków, który pozostał przy życiu, nie może być uznany za wolnego od węzła małżeńskiego, a w konsekwencji nie może zawrzeć małżeństwa kanonicznego.

Sytuację taką, jako wyjątek, reguluje cytowany wyżej kan. 1707 par. 2 CIC. Przepis ten reguluje szczególny rodzaj postępowania, jaki prowadzi biskup diecezjalny, a którego celem jest ustalenie domniemanej śmierci współmałżonka. W przypadku ustalenia, że doszło do śmierci współmałżonka, której jednak nie potwierdzają autentyczne dokumenty, stosowna deklaracja biskupa diecezjalnego jest dowodem potwierdzającym śmierć współmałżonka. Taka deklaracja zastępuje więc ów dokument autentyczny.

Należy zaznaczyć, że deklaracja biskupa diecezjalnego, potwierdzająca śmierć współmałżonka, służy jedynie ustaleniu, czy doszło do rozwiązania węzła małżeńskiego. Deklaracja ten nie rozciąga się na inne okoliczności, w których kwestia pozostawania przy życiu danej osoby jest prawnie istotna.

Prawodawca kościelny wskazuje na konieczność wyrobienia sobie przez biskupa diecezjalnego pewności moralnej co do tego, że dana osoba nie żyje. Co więcej, w razie wątpliwości prawodawca kościelny nie tylko umożliwi biskupowi diecezjalnemu zasięgnięcie opinii Stolicy Apostolskiej, ale wręcz go do tego zobowiązuje.

Prawodawca kościelny wskazuje też, z jakich źródeł biskup diecezjalny ma zaczerpnąć wiedzę, aby wyrobić w sobie pewność moralną co do śmierci osoby związanej węzłem małżeńskim. Biskup diecezjalny ma być aktywny w ustalaniu, czy doszło do

²⁵ Zob. bliżej P. Jończyk, *Odmowa dokonania czynności notarialnej w polskim i kanonicznym porządku prawnym*, „Civitas et Lex” 2018, s. 20 i n.

śmierci takiej osoby. Czynności dowodowych wymienionych w kan. 1707 par. 2 CIC dokonuje on z urzędu.

Interesującą różnicą pomiędzy prawem kanonicznym a polskim prawem cywilnym jest to, że prawo kanoniczne nie przewiduje jakiegokolwiek możliwości uznania kogoś za zmarłego. Postępowanie uregulowane w kan. 1707 par. 2 CIC jest bowiem postępowaniem o stwierdzenie zgonu, a nie postępowaniem o uznanie za zmarłego. Świadczy o tym wskazana przez prawodawcę kościelnego przesłanka związana z długotrwałą nieobecnością małżonka. Ta bowiem sama z siebie nie powoduje jakichkolwiek skutków, jeżeli chodzi o małżeństwo kanoniczne.

Reasumując, należy zaznaczyć, że koniec życia małżonka jako zdarzenie prawne ma w prawie kanonicznym szczególne znaczenie. W istocie bowiem koniec życia współmałżonka w przypadku małżeństwa ważnie zawartego i dopełnionego jest jedyną okolicznością powodującą ustanie węzła małżeńskiego. Stąd też prawodawca kościelny do zakończenia życia współmałżonka przywiązuje dużą uwagę.

Jak dowiedziono, z punktu widzenia prawa kanonicznego sposób zakończenia życia przez małżonka ma znaczenie. Dotyczy to sytuacji małżonkobójstwa. Wprawdzie śmierć w wyniku małżonkobójstwa rozwiązuje węzeł małżeński, ale ten z małżonków, który pozostał przy życiu, nie może skorzystać na takiej sytuacji. Stąd też ustanowiono przeszkodę małżonkobójstwa.

Koniec życia współmałżonka ma tak istotne znaczenie, że prawodawca kościelny w razie wątpliwości co do tego, czy taki koniec rzeczywiście nastąpił, przewidział stosowne postępowanie. Postępowanie to wszczyna się w przypadku braku autentycznego świeckiego lub kościelnego dokumentu potwierdzającego śmierć współmałżonka. Deklaracja biskupa diecezjalnego, wydana po uzyskaniu przez niego pewności moralnej, zastępuje taki dokument. Należy zaznaczyć, że do czasu wydania takiej deklaracji osoba małżonka pozostała przy życiu jest związana węzłem małżeńskim.

STRESZCZENIE

Koniec życia małżonka z perspektywy kanonicznego prawa małżeńskiego

Koniec życia małżonka jako zdarzenie prawne ma w prawie kanonicznym szczególne znaczenie. W istocie bowiem koniec życia współmałżonka w przypadku małżeństwa ważnie zawartego i dopełnionego jest jedyną okolicznością powodującą ustanie węzła małżeńskiego. Stąd też prawodawca kościelny do zakończenia życia współmałżonka przywiązuje dużą wagę. Jak dowiedziono, z punktu widzenia prawa kanonicznego sposób zakończenia życia przez małżonka ma znaczenie. Dotyczy to sytuacji małżonkobójstwa. Wprawdzie śmierć w wyniku małżonkobójstwa rozwiązuje węzeł małżeński, ale ten z małżonków, który pozostał przy życiu, nie może skorzystać na takiej sytuacji. Stąd też ustanowiono przeszkodę małżonkobójstwa. Koniec życia współmałżonka ma tak istotne znaczenie, że prawodawca kościelny w razie wątpliwości co do tego, czy taki koniec rzeczywiście nastąpił, przewidział stosowne postępowanie. Postępowanie to wszczyna się w przypadku braku autentycznego świeckiego lub kościelnego dokumentu potwierdzającego śmierć współmałżonka. Deklaracja biskupa diecezjalnego, wydana po uzyskaniu przez niego pewności moralnej, zastępuje taki dokument. Należy zaznaczyć, że do czasu wydania takiej deklaracji osoba małżonka pozostała przy życiu jest związana węzłem małżeńskim.

Słowa kluczowe: małżeńskie prawo kanoniczne; śmierć w prawie kanonicznym; przyczyny ustania małżeństwa w prawie kanonicznym

SUMMARY

The end of a spouse's life from the perspective of canonical marriage law

The end of the life of the spouse, as a legal event, is of significant importance in canon law. Indeed, the end of the life of the spouse in the case of a validly contracted and completed marriage is the only circumstance causing the termination of the marriage knot. Hence, the ecclesiastical legislator attaches considerable importance to the end of a spouse's life. As has been proven from the point of view of canon law, the manner in which a spouse ends his or her life matters. This applies to the situation of spousal suicide. Although death by spousal suicide ends the marital knot, the surviving spouse cannot benefit from such a situation. Hence,

the obstacle of spousal suicide has been established. The importance and significance of the end of a spouse's life is of such significance that the ecclesiastical legislator, in case of doubt as to whether such an end has actually occurred, has provided for appropriate proceedings. These proceedings are initiated in the absence of an authentic secular or ecclesiastical document confirming the death of the spouse. A declaration by the diocesan bishop, issued after he has obtained moral certainty, replaces such a document. It should be noted that until such a declaration is issued, the surviving spouse is bound by the marriage bond.

Keywords: canonical marriage law; death in canon law; reasons for the cessation of marriage in canon law

BIBLIOGRAFIA

- Bañares J.I., w: *Exegetical Commentary on The Code of Canon Law*, t. III/2, red. Á. Marzoa, J. Miras, R. Rodríguez-Ocaña, Montreal–Chicago 2006.
- Bączkowicz F., *Prawo kanoniczne*, t. 2, Kraków 1933.
- Beal J.P., w: *New Commentary on The Code of Canon Law*, red. J.P. Beal, J.A. Coriden, T.J. Green, New York–Mahwah 2000.
- Cenalmor D., Miras J., *Prawo kanoniczne*, Warszawa 2022.
- Código de Derecho Canónico. Edición bilingüe, fuentes y comentarios de todos los cánones*, red. A. Benlloch Poveda, Valencia 1993.
- Commento al Codice di Diritto Canonico*, red. P.V. Pinto, Città del Vaticano 2001.
- Dullak K., *Śmierć elementem sprawczym rozwiązania węzła małżeńskiego*, „Prawo Kanoniczne” 2019, z. 2.
- Gajda P.M., *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, Tarnów 2016.
- Góralski W., *Małżeństwo kanoniczne*, Warszawa 2011.
- Góralski W., *Przeszkoda występku*, w: *Przeszkody małżeńskie w prawie kanonicznym*, red. W. Góralski, Warszawa 2016.
- Hervada J., w: *Kodeks prawa kanonicznego. Komentarz*, red. P. Majer, Kraków 2011.
- Jończyk P., *Odmowa dokonania czynności notarialnej w polskim i kanonicznym porządku prawnym*, „Civitas et Lex” 2018.
- Mikołajczuk K., *Uznanie za zmarłego a możliwość zawarcia nowego małżeństwa*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2013, t. 23, nr 2.
- Nadolski B., *Liturgika. III – Sakramenty, Sakramentalia, Błogostawieństwa*, Poznań 2012.

- Poveda A.B., *Código de derecho canónico. Edición bilingüe, fuentes y comentarios de todos los cánones*, wyd. 10, Valencia 2002.
- Przyklenk W., w: *Małżeństwo w Kościele katolickim oraz w czterech religiach niechrześcijańskich (judaizm, islam, hinduizm, buddyzm)*, red. G. Dzierżon, Kraków 2014.
- Sztychmiller R., *Stwierdzenie domniemanej śmierci współmałżonka*, „Ius Matrimoniale” 2002, z. 7.
- Świaczny S., *Rozwiązanie małżeństwa i stwierdzenie nieważności małżeństwa w sądach kościelnych po reformie papieża Franciszka*, Warszawa 2016.

